

A TRANSZKULTURALIZMUS ÉS AZ IRODALOMTUDOMÁNY GLOBÁLIS FORDULATA

– Félbemaradt projekt-e a transzkulturalizmus? –*

KATARZYNA DEJA

Jagelló Egyetem Lengyel Nyelv és Irodalom Tanszék, Krakkó
egyetemi adjunktus

katarzyna.deja@uj.edu.pl

ORCID 0000 0003 1438 0414

Transculturality and the Global Turn in Literary Studies

The article compares Wolfgang Iser's concept of transculturality and the global (transcultural and transnational) turn in literary studies, both of which seem to propagate similar attitudes towards research that crosses national and cultural boundaries. Transculturality and the global turn propose opening up towards marginalised non-Western cultures, the need to change the way we think about and talk about the global circulation of art and ideas, and a vision of culture as a fluid, hybrid entity, rather than a homogenic paradigm of container culture.

Keywords: transculturality, transnationality, global turn, transnational turn

---

* A tanulmány eredeti megjelenési adatai: Katarzyna DEJA, „Transzkulturowość i zwrot globalny w literaturoznawstwie”, *WIELOGŁOS: Pismo Wydziału Polonistyki UJ*, 59, 1. sz. (2024): 1–13.

■ Wolfgang Welsch több mint harminc évvel ezelőtt tette közzé azt az úttörő tanulmányt, amelyben bevezette a transzkulturalizmus fogalmát. Az általa alkotott terminus forradalmian új módon fogta fel a kultúrát és a kultúrák kölcsönhatásait. Welsch azt állította, hogy a korábban használt fogalmakban, azaz a multikulturalizmus és az interkulturalitás fogalmában eleve benne rejtett valami hiba, miután Herder kultúrafogalmával operáltak, amely a kultúrát szilárd kontúrokkal bíró, gömbszerű, és más, ugyancsak gömbszerű kultúráktól világosan elkülönülő létezőként képzei el, olyan entitásként, aminek a „társadalmi értelemben homogén, etnikailag egységes, interkulturális határai jól kirajzolódnak”.¹ Welsch ezzel szemben ködformájúnak képzei el a kultúrát, amelynek elmosódóak, bizonytalanok és mindenekelőtt átjárhatóak a határai, azaz a kultúrák olyan tárgyak, amelyek nincsenek más kultúráktól elválasztva, éppen ellenkezőleg, ezek a ködfoltszerű kultúrák át meg átjárják egymást, és hibrid alakzatokat hoznak létre. Ami Welsch elgondolását határozottan megkülönbözteti a kultúráközi jelenségek más koncepcióitól, s ami kulcsfontosságú eleme, az egy olyan modell, amely feltételezi, hogy a különböző kultúrákból származó elemek fuzionálnak, összeolvadnak, transzkulturálisan „felszívja”, „elnyeli” őket a kultúra, amelybe bekerülnek. Ez annyit jelent, hogy nem állapítható meg, honnan származnak az idegen kulturális kölcsönzések. Ami idegen, az bensővé válik, a kultúra sajátjának fogadja el, így az a továbbiakban már nem idegen. Tehát nincs szó idegenségtapasztalatról (még akkor sem, ha azt jóváhagyólag értelmezik), mivel a transzkulturális hibridizáció folyamatában az „idegenség” lényegileg megszűnik létezni. Ezért a transzkulturalizmus alapvetően más, mint az egzotikum, amely mintegy színre viszi a más kultúrákból való elemek másságát, pontosan ezért is fogadja be őket. Különbözik a multikulturalizmustól is, amely két kultúra együttélését tételezi fel anélkül, hogy azok kölcsönösen hatnának egymásra, aminek következtében hibrid struktúrájú (identitások, műalkotások) jönnek létre.

A 21. század elején a transzkulturalizmus fogalma az irodalom- és művészettudományban is megjelent. A Welsch terminusát alkalmazó kutatások közül ki kell emelni a transzkulturális irodalomtörténetet és a transzkulturális esztétikát, mint a legtagasabb horizontúakat. Az elsőt skandináv tudósok egy csoportja dolgozta ki, célja Anders Pettersson szerint az volt, hogy „a tárgyválasztás ne korlátozódjon csupán egyetlen kultúrára.”² Pettersson lemondott a világirodalom nagy, rendszereszerű áttekintéseiről, ehelyett alapos kutatásokat javasolt, amelyeket nem korlátoznak

¹ Wolfgang WELSCH, „Transkulturowość: Nowa koncepcja kultury” [Transzkulturalizmus: A kultúra új koncepciója], ford. Bronisław SUSŁA, in *Filozoficzne konteksty rozumu transwersalnego: Wokół koncepcji Wolfganga Welscha* [A transzverzális ész filozófiai koncepciói: Wolfgang Welsch elméletéről] szerk. Roman RUBICKI, 195–222 (Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora, 1998), 198.

² Anders PETERSSON, „Introduction: Concepts of Literature and Transcultural Literary History”, in *Literary History. Towards a Global Perspective*, szerk., Anders PETERSSON, 1–35 (Berlin: De Gruyter, 2006), 1, <https://doi.org/10.1515/9783110894110.1>.

sem időbeli, sem nemzeti, sem kulturális határok.³ Annak ellenére, hogy volt bizonyos potenciálja, és született néhány érdekes, főleg módszertani kérdéseket tárgyaló tanulmánykötet,⁴ a transzkulturális irodalomtörténet nagyon gyorsan meddővé vált, és nem lett igazán népszerűvé a kutatók szélesebb körében. A másik projekt, a transzkulturális esztétika, amelynek fő teoretikusa és szószólója Lengyelországban Krystyna Wilkoszewska volt, az európai gondolkodási keretek meghaladására buzdított, valamint a nem nyugati esztétikai modellek megismerésére és propagálására biztatótt.⁵ Jól körülírt kutatási módszer helyett Wilkoszewska bizonyos ajánlásokat fogalmazott meg, amelyeknek szerinte a transzkulturális kutatások módját kellene megszabniuk: a legfontosabb és legalapvetőbb a más kultúrák iránti tisztelet. Két további általa felvetett szempont a kutatások kiterjesztésére (azaz a kultúrák mélyégi vizsgálata helyett a szélességére, felületi kiterjedésére) irányuló vizsgálódásra utal, illetve olyan új kutatási nyelv kimunkálásának fontosságára, amely abból indul ki, hogy a Nyugaton kidolgozott kategóriák és fogalmak nem univerzális érvényűek.⁶

Welsch fogalmát a kortárs irodalommal foglalkozó kutatásokban is alkalmazták és alkalmazzák. Arianna Dagnino hozta létre a „transzkulturális író” a „transzkulturális gondolkodásmód” (*transcultural mindset*), a „transzkulturális létmód” (*transcultural mode of being*) fogalmait, azoknak az íróknak a műveire vonatkoztatva, akiknek a szövegeit nem tekinthetjük csupán egyetlen kultúra produktumainak, hanem inkább olyan kulturális hibrideknek, amelyek különböző kultúrák kevert elemeiből állnak össze.⁷ Dagnino kutatásai ugyanakkor a kortárs irodalmi szövegeket elemző tágabb vonulatba illeszthetők, amelyek szerzőik transzkulturális és hibrid identitásának nyomait kutatják e szövegekben. Az ilyen típusú munkák közül érdemes megemlíteni a Lucy Bond és Jessica Rapson szerkesztésében megjelent *Transcultural Turn* című kötetet, valamint a Frank Schulze-Engler és Sissy Helff szerkesztette *Transcultural English Studies* című kötetet.⁸

³ Vö. Anders PETERSSON, „Possibilities for Transcultural Literary History”, in *Studying Transcultural Literary History*, szerk. Gunilla LINDBERG-WADA, 9–11 (Berlin: De Gruyter, 2006), 21, <https://doi.org/10.1515/9783110920550.9>.

⁴ Vö. PETERSSON, *Literary History...*; LINDBERG-WADA, *Studying Transcultural...*

⁵ Krystyna WILKOSZEWSKA, „Ku estetyce transkulturowej: Wprowadzenie” [A transzkulturális esztétika témájához: Bevezetés], in *Estetyka transkulturowa*, szerk. Krystyna WILKOSZEWSKA, 7–19 (Kraków: Universitas, 2004).

⁶ Krystyna WILKOSZEWSKA, „Estetyka pośród kultur – próby badawcze” [Az esztétika a kultúrák között – próbakutatások], in *Estetyka pośród kultur*, szerk. Krystyna WILKOSZEWSKA, 7–10 (Kraków: Universitas, 2012).

⁷ Arianna DAGNINO, „Transcultural Writers and Transcultural Literature in the Age of Global Modernity”, *Transnational Literature* 4, 2. sz. (2012), <http://hdl.handle.net/2328/25881>; Uő, *Transcultural Writers and Novels in the Age of Global Mobility* (West Lafayette, IN: Purdue University Press, 2015).

⁸ Lucy BOND és Jessica RAPSON, szerk., *The Transcultural Turn: Interrogating Memory Between and Beyond Borders* (Berlin: de Gruyter, 2014), <https://doi.org/10.1515/9783110337617>; Frank SCHULZE-ENGLER és Sissy HELFF, szerk., *Transcultural English Studies* (Amsterdam: Brill, 2008).

Az utóbbi három évtizedben született szakirodalmi anyag ellenére azonban a transzkulturalizmus még mindig nincs elég jól leírva, kutatási módszerként és nyelvként szemlélve pedig befejezetlen projektnek tekinthető.⁹

A kutatók derűlátása igen rövid ideig tartott, bizonyos kérdések tisztázatlanok maradtak, és voltak kétségek, amelyekre nem született megnyugtató megoldás. Az első definíciós problémát maga Welsch jelezte 2022-ben megjelent cikkében, megállapítva, hogy

a transzkulturalizmust általában új jelenségnek szokás tekinteni. Német nyelvterületen harminc évvel ezelőtt elsőként én használtam ezt a fogalmat, miközben Fernando Ortiz spanyolul már 1940-ben alkalmazta. A legutóbbi nyolcvan év azt látszik igazolni, hogy modern jelenséggel van dolgunk, amelyet nem ismertek a korábbi korszakokban, például az ókorban vagy a középkorban. Ez azonban helytelen következtetés.¹⁰

Valóban, azt látjuk, hogy a fogalmat elsősorban a kortárs irodalom jelenségeire alkalmazzák, ez érvényes a fent említett kutatásokra is, melyek maguk is döntően kortárs irodalmi műveket elemeznek. Egyébként Welsch egyik korábbi írásában megjegyzi, hogy „a *mai* kultúrákra jellemző a hibridizáció”.¹¹ Azonban a német filozófus már néhány évvel később azt bizonygatta: „ha tehát ma, a globalizáció korában a kultúrák kölcsönös egymásba hatolásának a tanúi vagyunk, akkor ez egyáltalán nem új keletű jelenség, hanem olyasmi, amit már a múltból is ismerhetünk, még ha kisebb léptékben is.”¹²

Vagyis későbbi szövegeiben Welsch a transzkulturalizmust a kultúrák általános tulajdonságának tekinti, amely nem korlátozódik a kortárs jelenségekre. Legújabb, e témának szentelt cikkében Edward Said szavait idézi a *Kultúra és imperializmus*

⁹ Itt nem tárgyalom a transzkulturalizmusfogalomnak azt a használatát, amely nem annyira egy jelenségre, mint inkább egy kutatási módszerre vonatkozik: egy bizonyos olvasásmódra, amely különböző kultúrák szövegeit és műalkotásait hasonlítja össze szabadon, miközben a kutatási tárgynak magának nem kell szükségszerűen transzkulturálisnak lennie, azonban transzkulturális az a mód, ahogyan elhelyezik egy adott, más kultúrához tartozó kontextusban. Az ezt a transzkulturális módszert alkalmazó monográfiák javaslatot tesznek az összehasonlítás szempontjára – legyen az egy műfaj vagy egy irodalmi motívum, és különböző kultúrterületekről származó szövegeket vetnek össze, amelyek között lehet, de nem szükségszerű az oksági kapcsolat. Bővebben írtam erről *The Problems with Delimiting the Notion of Transculturality in Literary Studies* című cikkemben (*World Literature Studies* 14, 3. sz. [2022]: 24–34, <https://doi.org/10.31577/WLS.2022.14.3.3>).

¹⁰ Wolfgang WELSCH, „Transculturality in Literature: A Phenomenon as Old as It is Current”, *World Literature Studies* 14, 3. sz. (2022): 5–11, <https://doi.org/10.31577/WLS.2022.14.3.1>.

¹¹ WELSCH, „Transculturowość”, 205, kiemelés – K. D.

¹² Wolfgang WELSCH, „Tożsamość w epoce globalizacji – perspektywa transkulturowa.” [Identitás a globalizáció korában – transzkulturális perspektíva], ford. Katarzyna WILKOSZEWSKA, in WILKOSZEWSKA, *Estetyka transkulturowa*, 33.

előszavából 1993-ból: „a kultúrák mind áthatják egymást [...] Nincs egy sem köztük, amely tiszta lenne és egyedi, mindegyik hibrid, heterogén, nem monolit és differenciált.”¹³ Majd megmagyarázza:

[...] például a görög kultúra, annak ellenére, amit gondolhatnánk róla, nem önmagából fejlődött ki. Fejlődése elképzelhetetlen Egyiptom, Nyugat-Ázsia, Babilon és Fönícia [öröksége] nélkül. Már pusztán az is ezt bizonyítja, hogy az ógörög szavak majdnem negyven százaléka sémi eredetű, a görög szobrászat pedig egészen nyilvánvalóan az egyiptomi mintákat követte. Hasonlóképpen a japán kultúrát sem lehet megérteni anélkül, hogy figyelembe vennénk kapcsolatait Kína, Korea, India kultúráival, a hellén kultúrával vagy akár napjaink európai kultúrájával.¹⁴

Ebben a kontextusban a transzkulturalizmus és a hibridizáció nem a kortárs, globalizált valóság jelensége, hanem minden civilizáció fejlődésének hajtóereje. Ez az állítás ugyanakkor felvet egy további komoly problémát: hol húzódik ténylegesen a határ a transzkulturalizmus és a kulturális kisajátítás között?¹⁵ Transzkulturálisnak lehet-e nevezni azt a helyzetet, amelyben a birodalom kisajátítja az alárendelt kultúra elemeit, gyakran úgy, hogy elszakítja azokat a saját gyökereitől? Transzkulturális jelenség-e a német expresszionisták és posztimpresszionisták Óceánia iránti szenvedélyes érdeklődése, amelyet átszínez a rasszizmus és az imperializmus? Vagy lengyel kontextusban Henryk Sienkiewicz orientalista indiai pseudolegendái és Remigiusz Kwiatkowski ugyancsak orientalista japán költészeti pseudofordításai transzkulturális példának tekinthetők-e? Vagy a hasonló módon született műalkotások transzkulturálisnak tekinthetők-e? Az e kérdésekre adott válaszok a kutatói gyakorlatban egyáltalán nem egyszerűek és korántsem egyértelműek. Úgy gondolom, kulcsfontosságúak a fenti kérdések ahhoz, hogy meg tudjuk ítélni az „átvevő” és az „átadó” viszonyának tényleges dinamikáját a kulturális javak mozgása során. Lényeges kérdés az is, hogy mi a jelentésköre a transzkulturalizmussal néha rokon értelemben használt transznacionalizmusnak. Ez a fogalom főleg az amerikanisztikai tanulmányokban népszerű, több mint egy évtizede alkalmazzák a humán tudományokban a globális fordulat megnevezésére, transzkulturális vagy transznacionális fordulatként említve – erre a kérdésre még visszatérek a cikk későbbi részében. A szakirodalomban gyakran szinonimaként használják a transzkulturális és a transznacionális fogalmát, miközben ez a két fogalom más-más jelenség(ek)re és más-más kutatási területre vonatkozik. A transznacionális az államhatárok átlépésére utal,

¹³ Edward W. SAID, *Kultúra i imperializm* [Kultúra és imperializmus], ford. Monika WYRWAS-WIŚNIEWSKA, (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009), XXIV.

¹⁴ WELSCH, „Transculturality...”, 5.

¹⁵ Erről részletesebben írtam már említett *The Problems with Delimiting the Notion...* című cikkemben, lásd a 9. jegyzetet.

a transzkulturalitásnak nincsen ilyen eleme – transzkulturális kutatásokat lehet végezni egyazon állam keretein belül vagy az államhatárok figyelmen kívül hagyásával. Ugyanakkor a gyakorlat azt mutatja, hogy a transzkulturalizmust gyakran nemzeti vagy etnikai dimenzióban értelmezik – maga Welsch is (aki írásaiban gyakran használja a „német kultúra” vagy a „japán kultúra” kifejezéseket), de a fent idézett példák többségében is ezt láttuk, ami lényegében lehetetlenné teszi, hogy elkülönítsük a transznacionalista kutatásoktól. Sem ez, sem a többi itt említett probléma nem oldódott meg, a transzkulturalizmus alkalmazása pedig minden egyes esetben a fogalom meghatározásával kell, hogy kezdődjön.

Globális (transzkulturális, transznacionális) fordulat az irodalomtudományban

A 21. század első éveitől kezdve megfigyelhetjük, hogy az irodalomtudományt és tágabb értelemben a humán tudományokat egyrészt megpróbálják a nagyvilágra kiterjeszteni, egyszersmind azonban decentralizálni is. Az új évezred első évtizedében három elméleti koncepció jelent meg, mindegyik azzal a céllal, hogy globalizálja az irodalomtudományt. Az első kettő a komparatisztika területéről származott, az egyik a világirodalom leporolt koncepciója, a másik az említett transzkulturális irodalomtörténet. A harmadik a transznacionalista, globális vagy transzkulturális fordulat (az elnevezések váltakoznak) az amerikanisztikában és a modernség kutatásában. A transznacionális fogalom feltalálását Shelley Fisher Fishkinnek tulajdonítják, aki 2004-ben használta először az American Studies Association közgyűlésén,¹⁶ arra utalva, hogy az amerikanisztikában a kutatások egyre gyakrabban lépnek túl az államhatárokon, vizsgálva „az emberek és az eszmék sokirányú áramlását”, és ily módon „társadalmi, politikai, nyelvi és gazdasági kereszteződéseket hoznak létre,” (amelyek eközben földrajzi értelemben lehetnek az Egyesült Államok határain belül és kívül egyaránt).¹⁷ Elsőként Douglas Mao és Rebecca Walkowitz 2008-as *Az új modernség-kutatás* című tanulmányukban észlelték a modernség kutatásában mutatkozó új tendenciákat: „a modernség kutatásában éppen most megy végbe a transznacionális fordulat”.¹⁸ Eszerint a modernség világméretű jelenség, konkrét megvalósulásai pedig azok a kézikönyvek és monográfiák, amelyeket az előzőleg marginális helyzetűnek ítélt irodalmak szakértői írtak, komparatisztikai monográfiák, amelyek a nyugati „centrumból” és a nem nyugati kultúrkörökből származó szövegeket hasonlítanak össze, ezenkívül olyan munkák, amelyeknek a célja az, hogy felülvizsgálják és újra-

¹⁶ Vö. Shelley FISHER FISHKIN, „Crossroads of Cultures: The Transnational Turn in American Studies – Presidential Address to the American Studies Association, November 12”, 2004, *American Quarterly* 57, 1. sz. (2005): 17–57.

¹⁷ Uo., 22.

¹⁸ Douglas MAO és Rebecca L. WALKOWITZ, „The New Modernist Studies”, *PMLA* 123, 3. sz. (2008): 737–748, 738.

koncipiálják azt a nyelvet és fogalmi apparátust, amelyet a modernséghez sorolható képzőművészeti alkotások és irodalmi művek leírására korábban használtak. Az új évszázad második évtizedében az irodalmi, és tágabb értelemben, bölcsészettudományi kutatások transzkulturális vagy transznacionális változásait már tényként kezelték. Paul Jay 2010-es *Global Matters: The Transnational Turn in Literary Studies* című könyvében megjegyezte:

A XX. század hetvenes éveiben született kritikai elméletek felbukkanása óta nem volt nagyobb jelentőségű változás az irodalom- és kultúratudományi kutatásokban, mint a transznacionalizmus jelentkezése. [Ez a perspektíva – K. D.] termékeny módon változtatta meg, és tette komplikáltabbá az ezen tudományterületeken meghatározó nemzeti paradigmát, megváltoztatta kutatásaink pozicionálását, és a kulturális termelésnek azokra a formáira irányította a figyelmet, amelyek a valóságos és az elképzelt határok mezsgyéjén alakulnak ki.¹⁹

2013-ban Mark Wollaeger, a *The Oxford Handbook of Global Modernisms* szerkesztője ezt írta a kiadvány előszavában:

[...] a bölcsészettudományban mostanában végbemenő transznacionális fordulat [...] olyan jelenségekre irányítja a figyelmünket, amelyeket más körülmények között a mai egyetem figyelmen kívül hagyta.²⁰

Lucy Bond és Jessica Rapson *The Transcultural Turn: Interrogating Memory Between and Beyond Borders* című 2014-es kötetük bevezetésében megmagyarázzák, hogy

[...] az irodalmi, kulturális, történeti és földrajzi diskurzusban megjelenő transzkulturális fordulat a zárt kultúra (*container culture*) eddig mindenhol jelenlévő paradigmáját utasítja el, és váltja fel a társadalmak közti viszonyrendszer egy folyékonyabb, diffúzabb modelljére. Az utóbbi húsz évben a kutatók elkezdtek keresni egy a globalizáció évszázadának leírásához feltétlenül szükséges, új nyelvet, maga a transzkulturális perspektíva pedig mind nagyobb mértékben jut kiegészítő szerephez a bölcsészet- és társadalomtudományokban.²¹

¹⁹ Paul L. JAY, *Global Matters: The Transnational Turn in Literary Studies* (Ithaca–London: Cornell University Press, 2010), 2.

²⁰ Mark WOLLAEGER, „Introduction”, in *The Oxford Handbook of Global Modernisms*, szerk. Mark WOLLAEGER és Matt EATOUGH (Oxford: Oxford University Press, 2013), 4, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195338904.001.0001>.

²¹ BOND és RAPSON, *The Transcultural Turn*, 4.

Azt, hogy a transznacionális irány általánosan jelen van az amerikanisztikai tanulmányokban, hangsúlyozza Laura Bieger, Ramón Saldívar és Johannes Voelz is, éppúgy, ahogy a *The Imaginery and Its Worlds: American Studies After the Transnational Turn* című, 2013-ban megjelent munka szerkesztői:

[...] kétségtelen, hogy éppen benne vagyunk a transznacionális fordulat sodrában, a „transznacionális amerikanisztika” lélegzetelállító gyorsasággal bontakozik ki, olyan munkák jönnek létre ennek az elméletnek az égise alatt, amelyek különféle kulturális, politikai és gazdasági függőségeket választanak tárgyukul. E munkák túllépnek az államhatárokon és megváltoztatják a nézeteinket arra vonatkozóan, mi is van e határokon belül.²²

Az egyik legújabb munka, amely ezt a problémakört tárgyalja, a 2022-ben megjelent *Global Literary Studies*, Diana Roig-Sanz és Neus Rotger szerkesztésében, a bevezetésben ezt olvassuk:

[...] bár a globális irodalmi tanulmányokat önálló kutatási területként még nem intézményesítették, az utóbbi években egyre nagyobb a globális fordulat jelentősége a bölcsészet- és társadalomtudományokban. [...] A transznacionalizmus irodalmi megjelenésével kapcsolatos viták, a formák, műfajok és szövegminták körforgása és a világ különböző részein történő befogadása, valamint a szereplők egyre sűrűsödő hálózata a nemzetközi irodalmi térben – mindez amellettt szól, hogy feltétlenül elemezni kell ezt a bonyolult rendszert és a vele mind jobban összefüggő valóságot.²³

A fenti idézet ugyan azt sugallja, hogy az irodalomkutatás globalitása elsősorban azt jelenti, hogy a kutatás a kortárs irodalomra összpontosít, a kötetben közölt cikkek azonban azt mutatják, hogy a szerzők jóval többre töreksenek: a választott témák között ott találjuk a globális modernség kérdéskörét, a realista regényt vagy a reneszánsz transzkontinentális történetét. A globalitás ugyanis itt gondolati keret, ebbe belehelyezve tárgyalják a kultúra szövegeit, úgy, hogy közben rámutatnak a „transznacionális történelem örökségére”²⁴ – ez a megközelítés azoknak a tudósoknak a kutatási céljaihoz kapcsolódik, akik a modernség transzkulturális forrásait tárják fel, hogy megismerjék a modernség Európán kívüli kapcsolatait vagy éppen azt, hogy kiknek is „adósai” az európai művek és művészek. Mindkét esetben tagadják azt az

²² Laura BIEGER, Ramón SALDÍVAR és Johannes VOELZ, szerk., *The Imaginery and Its Worlds: American Studies After Transnational Turn* (Hanover, NH: Dartmouth College Press, 2013), VII.

²³ Diana ROIG-SANZ és Neus ROTGER, szerk., *Global Literary Studies* (Berlin: De Gruyter, 2022), 2, <https://doi.org/10.1515/9783110740301>.

²⁴ Uo., 4.

elvet, mely szerint az eszme a centrumból indulva terjed szét a periféria felé.²⁵ Ugyan- is a transzkulturalizmus elve kimondja, hogy a csere nem mehet végbe egyoldalúan – valamennyi fél hibriddé válik, az eszmék különböző kiindulópontokból és külön- féle irányokban terjednek szét, és minden újabb kulturális termék a legkülönbözőbb esztétikai, gazdasági, társadalmi és politikai elemek sokféle alakot öltő és bonyolult keveredése. A globalitás végső soron – írja Roig-Sanz és Rotger – „dekolonizált irodalom-, film-, és fordítástörténet-írás kísérlet”, illetve „olyan perspektíva, amely lehetővé teszi, hogy felvegyük a harcot a hegemon diskurzusokkal.”²⁶

A globális fordulat mint elgondolás egyáltalán nem mentes a tévedésektől, a hiányosságoktól és a Nyugat-központúságtól. A fent említett *Global Literary Studies* szerkesztői helyesen jegyzik meg, hogy továbbra is távol állunk attól az utópikus víziótól, amelynek értelmében „az irodalomhoz való hozzáférés azonnali és határ- talan, mindenfajta érdekütközéstől mentes globális térben megy végbe”:

[...] a területi egyenlőtlenségek nyilvánvalóak, ahogyan az a tény is, hogy a kisebb vagy ritkábban fordított irodalmak gyakorta eltűnnek a fordítások vi- lágrendszerében, amely előnyben részesíti az angolt mint világnyelvet, és amely a globális kiadói piac érdekeivel összhangban biztosít hírnevet és ismertséget.²⁷

Egyébként nem ez az egyedüli probléma. Ahogyan Susan Stanford Friedman *Planetary Modernism: Provocations across Time* című könyvében megjegyzi, az irodalmi kutatások globalizálódása gyakorta egyet jelent egy Európa-központú narratív ke- rettel, amelyet minden alaposabb megfontolás nélkül egyszerűen rávetítenek a nem nyugati irodalmi hagyományokra, azok termékeit pedig egyszerűen hozzáadják a már létező leíró és korszakoló kategóriákhoz.²⁸ Kaira M. Cabañas „asszimilációs logikának”²⁹ nevezi az ilyenfajta eljárást, az itt meglehetősen pejoratív hangzású „asszimilációs” melléknév azt jelenti, hogy a műveket anélkül kapcsolják be a vitába (pl. a modernségről), hogy tekintetbe vennék másságukat. *Learning from Madness:*

²⁵ A világról alkotott Nyugat-centrikus vízió és a diffúziós modell revíziója nemcsak az irodalomtör- ténetben jelentkezik, hanem az utóbbi években megjelent történettudományi monográfiákban is, melyek közül érdemes megemlíteni: Peter FRANKOPAN, *Jedwabne szlaki: Nowa historia świata* [Se- lyemutak: Új világtörténelem], ford. Piotr TARCZYŃSKI és Szymon ŻUCHOWSKI (Warszawa: W. A. B., 2018); Tessa HAUSWEDELL, Axel KÖRNER és Ulrich TIEDAU, szerk., *Re-Mapping Centre and Periphery: Asymmetrical Encounters in European and Global Context* (London: UCL Press, 2018), <https://doi.org/10.14324/111.9781787350991>; Sujit SIWASUNDARAM, *Waves across the South: A New History of Revolution and Empire* (London: William Collins, 2020).

²⁶ *Global Literary Studies*, 4.

²⁷ Uo., 2.

²⁸ Susan Stanford FRIEDMAN, *Planetary Modernisms: Provocations on Modernity across Time* (New York: Columbia University Press, 2015), 3.

²⁹ Vö. Kaira M. CABAÑAS, „Whose Global Modernism?”, *UC Press Blog*, 2021. febr. 8., <https://www.ucpress.edu/blog/54471/whose-global-modernism>.

Brasilian Modernism and Global Contemporary Art című könyvében Cabañas bevezeti a „globalitás egynyelvűségének” (*monolingualism of the global*) fogalmát. Olyan helyzetet ír le ezzel, amelyben a globalitás és a korábban marginalizált kultúrák iránti nyitás örve alatt eredeti kontextusuktól elszakítva sajátítják ki az onnan származó műalkotásokat, és a pszeudomorfózis³⁰ elvét alkalmazva látszólagos, felszínes hasonlóság alapján vetik össze azokat nyugati művekkel. Ily módon elvész az, ami az adott műalkotásban (tehát végső soron egy meghatározott kultúrában) különbözik és különleges, viszont kidomborodik az, ami a nyugati sajátosságokhoz hasonló (még ha a hasonlóság elhanyagolható vagy csupán vélelmezett is).³¹ Mi több, ahogy a kutató megjegyzi, a „globális” terminust csak annak a leírására alkalmazzák, ami nem nyugati: „az Egyesült Államokban egyetlen kutató sem használja a »globális« kifejezést a nyugati modernség alkotására”.³²

Kétségeket ébreszt tehát az is, mit és milyen módon „adnak hozzá” a globális ambíciókkal bíró új kutatási területekhez. Úgy tűnik, a modernségkutatások területén a globális fordulat új ellenkánont hozott létre (David Damrosch meghatározása),³³ amelyet többek között a karibi térség, a japán, a kínai, a dél-amerikai, a török, a szubszaharai afrikai irodalmak alkotnak. És ugyan az ellenkánon bizonyos ellensúlyt képez a nyugati kánonnal szemben, más hangokat azonban marginalizál. Rey Chow már a 20. század kilencvenes éveiben észlelte ezt:

³⁰ Cabañas a fogalmat abban a jelentésben használja, ahogyan Erwin Panofsky: látszólagos hasonlóságot jelent két, különböző történelmi, kulturális és művészi hagyományból kinövő műalkotás között. Vö. Yve-Alain Bois, „On the Uses and Abuses of Look-alikes”, *October* 154. sz. (2015): 127–149, https://doi.org/10.1162/OCTO_a_00240.

³¹ Kaira M. CABAÑAS, *Learning from Madness: Brasilian Modernism and Global Contemporary Art* (Chicago: University of Chicago Press, 2018), 144–145, <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226556314.001.0001>.

³² Kaira M. CABAÑAS, „Whose Global Modernism?” E tételt támasztja alá a 2020-ban megjelent *Global Modernists on Modernism* című antológia, amely a korszak modern íróiról és írónőiről szóló esszéket tartalmaz. Az egyes fejezetek megszólaltatnak művészeket Latin-Amerikából, a Karib-térségből, a szubszaharai Afrikából, az arab országokból, Törökországból, Iránból, Grúziából, Indiából és Kínából, Pakisztánból, Koreából és Vietnamból, a Maláj-félszigetről, a Csendes-óceán déli térségből valamint az askenázi zsidó diaszpórából. A tartalomjegyzék elárulja, hogy a címben szereplő „globális modernek” valójában a „nem nyugati modernség” képviselői. Természetesen érvelhetünk úgy, hogy a könyvpiacra már épp elegendő antológia hozzáférhető a brit, a francia, vagy a német modernségről, csakhogy az antológiából hiányzik a közép-, a kelet-, és a dél-európai modernség is, miközben nehéz lenne ezeket általánosan ismertnek nevezni. Vö. Alys MOODY és Stephen J. ROSS, szerk., *Global Modernists on Modernism: Anthology* (London: Bloomsbury Academic, 2020).

³³ David DAMROSCH, „Literatura światowa w dobie postkanonicznej i hiperkanonicznej” [Világirodalom a posztkanonikus és hiperkanonikus korszakban], ford. Anna TENCZYŃSKA, in *Niewspółmierność: Perspektywy nowoczesnej komparatystyki* [Egyenlőtlenség: A modern komparatiztika perspektívái], szerk. Tomasz BILCZEWSKI, 367–380 (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010).

A probléma nem szűnik meg azzal, ha Angliát vagy Franciaországot egyszerűen helyettesítjük Indiával, Kínával vagy Japánnal... Ezekben az esetekben az irodalom fogalmát szorosán alárendeljük a nemzet darwini értelmezésének: a „remekművek” a „nagy nemzetekhez” és a „nagy kultúrákhoz” tartoznak. Ha India, Kína vagy Japán Ázsia képviselőjeként lép fel, a Nyugat szemében kevésbé számító kultúrák, mint például Korea, Tajvan, Vietnam, Tibet és mások többnyire kiesnek a játékból, mint „mások”, akiket „mások” szorítottak marginális helyzetbe – a nagy ázsiai civilizációk.³⁴

A fenti kétségek azonban nem kell, hogy elhomályosítsák a globális fordulat dekolonizációs és destabilizációs potenciálját, amely azzal az eredménnyel járhat, hogy megváltozik a mód, ahogyan a művek és eszmék globális körforgásáról gondolkozunk és vitázunk. A globális fordulat kihívások elé állítja az irodalomtudományt, méghozzá abban a tekintetben, hogy nyitnia kell a nyugati kultúrkörön kívül eső témák, irodalmi termelés, módszertan és kutatók felé. Bár az itt említett (mindössze néhány) monográfia és gyűjteményes kötet különböző terminusokat alkalmaz (transznacionális, transzkulturális vagy globális fordulatról beszélnek), lényegében mindegyikben transzgresszív és decentralizáló mozgásról van szó, amely saját kultúránkon, a centrum-periféria szembenálláson túllépve, birodalmakon és határokon, kontinenseken, paradigmákon és nyelveken hatol át keresztül-kasul. Harminc évvel Said *Kultúra és imperializmus*ának megjelenése után az irodalmi kutatások talán kezdenek megfelelni az ő „ellenpontokra” épülő „nomád” történettudományi víziójának, amely a kultúrák és identitások különbözőségét és heterogenitását hangsúlyozza. Said ezt írta:

[...] irritál, hogy csak azzal kellene foglalkozunk, ami a „mienk”, mint ahogy azzal sem tudok megbékélni, hogy az araboknak csak arab könyveket kellene olvasniuk, arab módszereket alkalmazniuk és így tovább. Ahogyan C. L. R. James mondta, Beethoven ugyanúgy Nyugat-Indiához is tartozik, mint Németországához, mert zenéje napjainkban az egész emberiség közös kincse.³⁵

Végső soron úgy tűnik, hogy a transzkulturalizmus koncepciója, minden bizonytalansága és jelentésének elasztikussága ellenére visszatért kiindulópontjához és a globális fordulat koncepciója révén eredeti alapjaihoz, azaz Welsch meggyőződéséhez. Eszerint szükség van egy új fogalomra, amely a kultúrát nem a gömb vagy a sziget metaforája segítségével értelmezi, és amely a kultúrák hibrid jellegét, nem pedig a köztük levő határokat domborítja ki. A 2022-ben a *World Literature Studies*

³⁴ Rey CHOW, „In the Name of Comparative Literature”, in *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, szerk., Charles BERNHEIMER, 107–116 (Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press, 1995), 109. Az idézetet lásd DAMROSCH, „Literatura światowa...”, 367–368.

³⁵ SAID, *Kultúra i imperializm*, XXIV.

ban közölt cikkében a filozófus azt állítja, hogy az általunk elfogadott kultúrakonceptió nemcsak a valóság leírásában vesz részt, hanem aktív alakítójává is lesz valóságunknak:

Ha valaki azt mondja (ahogyan a régebbi kultúrakonceptiók szerzői tették), hogy a kultúrának homogénnek kell lennie, akkor valószínűleg kényszerrel és kizárással fogunk alkalmazni. [...] Ha azonban valaki azt mondja, hogy a kultúra idegen elemek befogadásában áll, és objektíven ítéli meg azt, ami transzkulturális, akkor kezdetünk hozzá az ilyen elvek megvalósításához, következőképpen az integráció kultúránk tényleges strukturális eleme lesz.³⁶

A transznacionális/transzkulturális/globális fordulat koncepciója hasonló céllal született: azt kívánja szemléltetni, hogy lehet másként gondolkodni arról, mi a kultúra, és mi lehet a kultúra, rámutatni arra, hogy feltétlenül túl kell lépni kultúrák és nemzetek határán és egy olyan kultúra-és irodalomvívót népszerűsíteni, amely megnyílik más nézőpontok felé, hasonlóságokat, közös pontokat és inspirációt keres, a nézőpontok kölcsönös megvilágítására törekszik ahelyett, hogy a különbséget, a partikularitást és a különlegességet hangsúlyozná és keresné.

Balogh Magdolna fordítása

---

³⁶ W. WELSCH, „Transculturality...”, 8–9.